

XALQARO IQTISODIY SANKSIYALARNING TARIXIY RIVOJLANISHI**Doniyor Xolmirzayev**Termiz davlat universiteti,
Yuridik fakulteti o'qituvchisi.<https://doi.org/10.5281/zenodo.17920038>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro iqtisodiy sanksiyalarning vujudga kelishi, tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy xalqaro munosabatlardagi o'rni kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda sanksiyalarning qadimgi davrlardan boshlab XX asr boshlariga qadar bo'lgan rivojlanish bosqichlari, Birinchi jahon urushi va Millatlar Ligasi davridagi shakllanish jarayoni, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavi qabul qilingandan keyingi davrdagi amaliyoti izchil yoritib berilgan. Maqolada BMT Xavfsizlik Kengashining iqtisodiy sanksiyalar sohasidagi vakolatlari, 1990-yillardan keyingi "Sanksiyalar o'n yilligi" fenomeni, "aqli sanksiyalar" (smart sanctions) konsepsiyasining mazmuni va uning afzalliklari hamda kamchiliklari ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, BMTdan tashqarida davlatlar tomonidan bir tomonlama tartibda qo'llanilgan sanksiyalar, xususan, AQSh, Yevropa Ittifoqi, Arab davlatlari, SSSR va Amerika Davlatlari Tashkilotining sanksiyalar siyosati tarixiy misollar asosida ochib berilgan. Tadqiqot yakunida iqtisodiy sanksiyalarning xalqaro huquq bilan uyg'unligi, suverenitet tamoyiliga ta'siri hamda "ikkinchi darajali sanksiyalar"ning huquqiy bahosi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu maqola xalqaro huquq, xalqaro munosabatlar hamda iqtisodiy xavfsizlik masalalarini o'rganuvchi tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: xalqaro iqtisodiy sanksiyalar, embargo, boykot, BMT, Xavfsizlik Kengashi, aqli sanksiyalar, ikkilamchi sanksiyalar, xalqaro huquq, suverenitet.

Kirish

Xalqaro iqtisodiy sanksiyalar bugungi kunda, ayniqsa Amerika Qo'shma Shtatlari va Yevropa Ittifoqi kabi yirik (iqtisodiy) qudratga ega davlatlar tomonidan, kundalik xalqaro siyosiy amaliyotning ajralmas qismiga aylanganiga shubha yo'q. Bu holat so'nggi paytlarda Eron tomonidan AQShga qarshi Xalqaro sudga kiritilgan "1955-yilgi Do'stlik, savdo va konsullik huquqlari to'g'risidagi shartnoma buzilishi" ishi bilan yaqqol namoyon bo'ldi. Ushbu holat xalqaro munosabatlarning ayrim subyektlari davlatlarning suveren tengligi hamda ichki ishlarga aralashmaslik tamoyillarining mazmunini o'ziga xos tarzda talqin qilayotganini ko'rsatadi.

Biroq xalqaro iqtisodiy sanksiyalar xalqaro munosabatlar uchun mutlaqo yangi vosita emas. To'g'ri, ularning qo'llanilishi 1990-yillardan buyon misli ko'rilmagan darajada kuchaygan, biroq mazkur amaliyotning ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi va tarix davomida muntazam qo'llanib kelingan. Mazkur maqolada aynan shu holat ketma-ket tarixiy yondashuv asosida yoritiladi: dastlab XX asrgacha bo'lgan davrdagi amaliyot (I-bo'lim), so'ng Birinchi jahon urushi bilan BMT Ustavi qabul qilinishi oralig'idagi davr (II-bo'lim), hamda nihoyat BMT Ustavi qabul qilingandan keyingi davrda sanksiyalarning rivojlanish jarayoni (III-bo'lim) tahlil qilinadi.

I. XX asrgacha bo'lgan davrda iqtisodiy sanksiyalar

Tarixda qayd etilgan ilk xalqaro iqtisodiy sanksiya miloddan avvalgi **432-yilga** to'g'ri keladi. O'sha vaqtda Afina hukmdori **Perikl** uch nafar ayolning o'g'irlab ketilishiga javoban **Megaradan kelib chiqqan mahsulotlarning Afina bozorlariga olib kirilishi va**

sotilishini taqiqlovchi qaror qabul qilgan. Biroq tez-tez tilga olinadigan ushbu misol bunday holatlarning faqatgina bittasi, xolos.

Darhaqiqat, eng qadimgi davrlarga nazar tashlansa, **iqtisodiy bo'g'ish (asfiksiya)** urushning an'anaviy usullaridan biri bo'lib kelgani ayon bo'ladi. Masalan, **Frankslar qirol Vercingetoriks** mustahkamlangan **Alesiya** qal'asi qamali chog'ida **Sezar** tomonidan **mag'lub etilgan**. Oziq-ovqat ta'minotisiz qal'ada qamalib qolgan frankslar oxir-oqibat **taslim bo'lishdan boshqa chora yo'qligini** anglab yetishgan.

Shuningdek, **1760-yillarda Amerika mustamlakalari** Angliyani soliq va savdo masalalarida mustamlakalarga nisbatan qo'llayotgan qoidalarini o'zgartirishga majbur etish maqsadida **ingliz savdogarlariga qarshi iqtisodiy sanksiyalarni** – ya'ni **boykotni qo'llaganlar**. Ushbu qoidalar tarixda **“Taunsend aktlari”** nomi bilan mashhur. Bir necha yil o'tib, **1806-yilda Napoleon Angliyani zaiflashtirish maqsadida kontinental blokadani** e'lon qildi. Oradan ko'p o'tmay, **Tomas Jefferson tomonidan 1807–1813-yillar oralig'ida Amerika embargolari joriy etildi**. Ularning maqsadi xorijiy davlatlar bilan barcha savdoni to'xtatish edi (1807-yilgi Embargo akti, 1809-yilgi Savdo aloqalarini cheklash akti va 1811-yilgi Importni taqiqlash akti).

XX asr boshlarida iqtisodiy sanksiyalar **davlatlar emas, balki jamiyatlar tomonidan chaqirilgan boykotlar shaklidan**amoyon bo'la boshladi. Bunga **1905–1931-yillarda Xitoyda amalga oshirilgan boykotlar** yaqqol misoldir. Ularning birinchisi **Shanxay Savdo palatasi** tomonidan AQShning xitoyliklarga nisbatan diskriminatsion siyosatiga javoban boshlangan. Keyingi boykotlar esa **Yaponiya mahsulotlariga qarshi qaratilgan**.

1908-yilda boshlangan birinchi xitoy-yapon boykoti **to'qqiz oy davom etgan** va u **xitoy harbiy kemalari tomonidan yapon paroxodining noqonuniy qo'lga olinishi (Tatsu-Maru voqeasi)** bilan bog'liq edi. Yaponiya tomonidan bildirilgan keskin munosabat Xitoy aholisi tomonidan yapon mahsulotlariga qarshi boykot bilan javob berilishiga sabab bo'ldi. Ikkinchi boykot **1909-yil avgust-oktyabr oralig'ida** bo'lib o'tib, u **Antun–Mukden temir yo'li mojarosi** bilan bog'liq edi. Yaponiya hukumatining Pekin shartnomasiga asosan temir yo'l qurilishini boshlashi Xitoyda norozilikni keltirib chiqardi. Oxir-oqibat Manchuriya noibi Yaponiyaning shartnoma doirasida harakat qilayotganini tan olib, boykotni taqiqlovchi farmon chiqardi.

Uchinchi boykot **1915-yil may-oktyabr oylarida** bo'lib, Yaponiya bilan imtiyozlar bo'yicha muzokaralarga bosim o'tkazish maqsadini ko'zlagan. To'rtinchi boykot **1919-yil may–dekabr oylarida** yuz berib, Versal tinchlik konferensiyasida Xitoyning 1915-yilgi Xitoy–Yaponiya shartnomasini bekor qildira olmaganiga nisbatan norozilik belgisi edi. Beshinchi boykot esa **1923-yil aprel–avgust oylarida** Yaponiyaning **Port-Artur va Dayrenni qaytarish haqidagi Xitoy talabini rad etishiga javoban** yuzaga kelgan.

Oltinchi, yettinchi, sakkizinchi va to'qqizinchi boykotlar mos ravishda **1925-yil may–noyabr, 1927-yil mart–aprel, 1928-yil may – 1929-yil aprel hamda 1931–1932-yillarda** ro'y bergan bo'lib, ular **millatchilik va yaponlarga qarshi harakatlarning natijasi** sifatida yuzaga chiqqan.

II. Birinchi jahon urushi va Millatlar Ligasi davri

Iqtisodiy quroldan Jahon urushlari davrida ham foydalanilgani ajablanarli emas, biroq aynan **Birinchi jahon urushi sharoitida bu amaliyot ancha mukammal va tizimli tus oldi**.

Fransiyada 1914-yil 27-sentabrda qabul qilingan farmon bilan **dushman davlatlar fuqarolari bilan har qanday savdo-sotiq taqiqlanib**, urush boshlanganidan beri dushman fuqarolari bilan tuzilgan **barcha shartnomalar haqiqiy deb topilmasligi belgilandi**.

Keyinchalik Germaniya va Avstriyaning dushman davlatlar fuqarolari bilan, hatto urushdan oldin tuzilgan shartnomalarni ham bekor qilishi, shuningdek ularning mol-mulkini muzlatishi va musodara qilishi munosabati bilan Fransiya ham sanksiyalarni yanada kuchaytirdi.

Buyuk Britaniya esa 1914-yil 18-sentabrda **“Dushman bilan savdo qilish to‘g‘risida”gi qonunni** qabul qildi. Ushbu qonun **dushman davlat fuqarosi deb hisoblangan shaxslar bilan har qanday tijorat aloqalarini taqiqladi**. Shuningdek, bu shaxslarning mol-mulkini **davlat nazorati ostiga olish va musodara qilish** nazarda tutildi. Biroq mazkur qonunning amaliyotda qo‘llanishi muayyan murakkabliklarni keltirib chiqardi. Masalan, aksiyalari Germaniyada yashovchi shaxsga tegishli bo‘lgan va direktorlarining barchasi ham Germaniyada istiqomat qiluvchi, biroq Buyuk Britaniya qonunchiligiga muvofiq ro‘yxatdan o‘tgan **Continental Tire and Rubber Co (GB) Ltd** kompaniyasini “dushman kompaniya” deb hisoblash mumkinmi, degan savol tug‘ildi. Agar u dushman kompaniya deb topilsa, ingliz tashkilotlariga unga har qanday to‘lovlarni amalga oshirish taqiqlanishi lozim edi.

Mazkur masala **Britaniya Lordlar palatasiga** olib chiqildi va u shunday xulosaga keldi: bunday holatda **“korporativ pardaning ko‘tarilishi”**, ya‘ni kompaniyaning yuridik shaxs sifatidagi mustaqilligiga qaramay, uning aksiyadorlari va direktorlarining shaxsi bilan tenglashtirilishi zarur. Shu asosda, ushbu kompaniya **Britaniya kompaniyasi sifatida emas, balki Germaniya kompaniyasi sifatida ko‘rilishi kerak**, degan qaror qabul qilindi. Ushbu qaror keyinchalik **“korporativ pardani ko‘tarish” amaliyotining keng qo‘llanishiga yo‘l ochdi**.

Mazkur yondashuv keyinchalik **Xalqaro sudning “Barselona Traction, Light and Power Company” ishi bo‘yicha qarorida** ham aks etdi. Sud ta’kidlashicha,:

“Dushmanga tegishli mulkka oid qonunchilik iqtisodiy urush vositasi bo‘lib, uning maqsadi dushmanni korporatsiyalarning anonimligi va alohida yuridik shaxs maqomidan foydalanish imkoniyatidan mahrum etishdan iboratdir. Shu bois korporativ pardaning ko‘tarilishi zarurat tufayli oqlangan deb topilgan va dushmanlik xususiyatiga ega bo‘lgan barcha subyektlarga, hatto ushbu qonunni qabul qilgan davlat fuqarolariga ham tatbiq etilgan.”

AQShda esa **“Dushman bilan savdo qilish to‘g‘risida”gi birinchi qonun 1917-yilda**, ya‘ni AQSh urushga kirgan vaqtda qabul qilindi. Ushbu qonun **AQSh Prezidentiga urush davrida dushman davlatlar bilan savdo aloqalarini cheklash va ularga nisbatan boshqa sanksiyalar qo‘llash vakolatini berdi**. Urush davomida ushbu huquqiy asosda ko‘plab **germanlar va nemis kompaniyalariga tegishli mol-mulklar musodara qilindi**.

Birinchi jahon urushidan so‘ng ayrim mashhur siyosiy yetakchilar shunday xulosaga kela boshladiki, **avval urush vositasi sifatida qaralgan iqtisodiy qurol aslida qurolli kuchdan butunlay voz kechishga imkon beradigan muqobil mexanizm bo‘lishi mumkin**. AQSh Prezidenti **Vudro Vilson** aynan shuni targ‘ib qilgan. U AQSh xalqini Millatlar Ligasiga qo‘shilishga da‘vat qilgan nutqida (garchi AQSh keyinchalik Ligaga a‘zo bo‘lmagan bo‘lsa-da) shunday degan:

“Boykot qilingan davlat – taslim bo‘lish arafasidagi davlatdir. Ushbu iqtisodiy, tinch, jim, biroq halokatli chorani qo‘llang – shunda qurolli kuchga ehtiyoj qolmaydi. Bu dahshatli vositadir: u boykot qilinayotgan davlatdan tashqarida hech kimning hayotiga zomin bo‘lmaydi,

biroq u shunday bosimni yuzaga keltiradiki, mening fikrimcha, hech bir zamonaviy davlat bunga bardosh bera olmaydi.”

Mazkur majburlash usuli keyinchalik **Millatlar Ligasi Nizomining 16-moddasi 1-qismida xalqaro munosabatlar uchun “huquqiy jihatdan mustahkamlab qo’yildi”**. Unga ko’ra:

“Agar Liga a’zolaridan biri 12, 13 yoki 15-moddalarda nazarda tutilgan majburiyatlarni buzgan holda urush boshlaschi, u avtomatik ravishda boshqa barcha a’zo davlatlarga qarshi urush harakatini sodir etgan deb hisoblanadi. Bunday davlatga nisbatan savdo va moliyaviy aloqalarni uzish, fuqarolari o’rtasidagi barcha munosabatlarni taqiqlash hamda har qanday moliyaviy, tijorat va shaxsiy aloqalarning oldini olish choralarini ko’rish majburiydir.”

Biroq ushbu norma deyarli **amalda qo’llanilmadi**, chunki AQSh Millatlar Ligasiga a’zo bo’lmagani sababli bunday sanksiyalar yetarlicha samarali bo’la olmas edi. Masalan, **1931-yilda Yaponiya Manchuriyani bosib olganida Liga a’zolari unga nisbatan iqtisodiy sanksiyalar joriy etmadi**. Aksincha, **1935-yilda Mussolini boshchiligidagi Italiya Efiopiyani bosib olganida sanksiyalar joriy etildi**, biroq ular ham amalda kutilgan samarani bermadi.

Ma’lumki, bu holatlar ham **Ikkinchi jahon urushining oldini ola olmadi**. Ushbu urush davrida ham iqtisodiy sanksiyalar dushmanlar o’rtasida yana qo’llanildi. **Ikkinchi jahon urushidan so’ng esa iqtisodiy sanksiyalar xalqaro siyosatning oddiy va keng tarqalgan vositasiga aylandi**.

III. BMT Ustavidan keyingi davr

1945-yildan keyingi davr: BMT doirasida va undan tashqarida iqtisodiy sanksiyalar amaliyoti

1945-yildan buyon iqtisodiy sanksiyalar amaliyoti **ikki yo’nalishda rivojlanib kelmoqda**:

1. **Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) doirasida,**
2. **BMTdan tashqarida.**

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti amaliyoti

BMT Ustaviga muvofiq, **Xavfsizlik Kengashi tinchlikka tahdid, tinchlikning buzilishi yoki agressiya holatlarida VII bob asosida qabul qilinadigan qarorlarni amalga oshirish uchun iqtisodiy sanksiyalar joriy etish vakolatiga ega**. Ustavning **41-moddasi** quyidagicha belgilaydi:

“Xavfsizlik Kengashi o’z qarorlarini amalga oshirish uchun qurolli kuch ishlatishni nazarda tutmaydigan qanday choralar qo’llanishini belgilashi mumkin va Birlashgan Millatlar Tashkiloti a’zolarini bunday choralarni qo’llashga chaqirishi mumkin. Bunday choralar jumlasiga iqtisodiy aloqalarni to’liq yoki qisman uzish, shuningdek temir yo’l, dengiz, havo, pochta, telegraf, radio va boshqa aloqa vositalarining faoliyatini to’xtatish hamda diplomatik aloqalarni uzish kiradi.”

Mazkur norma **1990-yilgacha deyarli qo’llanilmagan**, faqat **Janubiy Rodeziya va Janubiy Afrika** misollarini istisno qilish mumkin. Biroq **1990-yildan boshlab Xavfsizlik Kengashi iqtisodiy sanksiyalar sohasida juda faol bo’la boshladi**, shu darajadaki, **1990-yillar “Sanksiyalar o’n yilligi” deb ataladigan bo’ldi**.

So’nggi o’n yilliklar davomida Xavfsizlik Kengashi quyidagi davlatlarga nisbatan sanksiyalar joriy etdi:

- **Iroq** (Quvaytga bosqini sababli),
- **Yugoslaviya** (xalqaro gumanitar huquqning jiddiy buzilishi),

- **Somali** (ichki mojarro va gumanitar inqiroz),
- **Liviya** (xalqaro terrorizm),
- **Angola** (UNITA harakatiga qarshi embargo),
- **Gaiti** (harbiy davlat to'ntarishi),
- **Ruanda** (genotsid),
- **Syerra-Leone** (davlat to'ntarishi),
- **Afg'oniston** (Tolibon rejimi),
- **Kongo Demokratik Respublikasi** (ichki mojarro),
- **Liberiya** (ichki mojarro),
- **Sudan** (ichki mojarro),
- **Livan** (siyosiy suiqasd),
- **Shimoliy Koreya** (yadro qurolining tarqalishi),
- **Eritreya** (xalqaro xavfsizlikka tahdid va terrorizmni qo'llab-quvvatlash),
- **Eron** (yadro qurolining tarqalishi).

BMT sanksiyalar siyosatidagi muhim burilish

BMT dastlab iqtisodiy sanksiyalar **nishondagi davlatni to'liq iqtisodiy bo'g'ishga qaratilishi kerak**, degan yondashuvdan kelib chiqqan. Bu qarash avvalroq eslatilgan **Vudro Vilson doktrinasi** bilan hamohang edi. Biroq **1990-yilda Iroqqa nisbatan 661-rezolyutsiya asosida joriy etilgan embargo** juda bahsli bo'lib chiqdi. Chunki undan **Saddam Husayn rejimi emas, balki Iroq aholisi og'ir zarar ko'rdi**.

1990-yillarning o'rtalariga kelib, ana shunday sanksiyalar natijasida **aybsiz aholi ko'rgan g'ayriinsoniy zararlarni ko'plab xalqaro maydonlarda keskin tanqid qilina boshladi**. Jumladan, shunday fikr bildirildi:

“Iroqqa nisbatan qo'llangan sanksiyalar so'nggi o'n yilliklardagi eng dahshatli gumanitar falokatlarga teng keladigan ofatni keltirib chiqardi.”

BMT Bosh kotibi ham o'zining **ming yillik ma'ruzasida** quyidagilarni ta'kidladi:

“Keng qamrovli va qat'iy iqtisodiy sanksiyalar avtoritar rejimlarga qarshi yo'naltirilganida, boshqa bir muammo yuzaga keladi. Odatda, bunday holatda siyosiy elitalar emas, balki oddiy xalq aziyat chekadi. Aksincha, hokimiyat tepasidagilar qora bozorni nazorat qilish va undan foyda ko'rish orqali, shuningdek, sanksiyalarni ichki siyosiy muxolifatni yo'q qilish uchun bahona sifatida ishlatish orqali undan manfaat ham ko'rishlari mumkin.”

Shu sababli, **BMT o'z yondashuvini o'zgartirishga va sanksiyalarni aybdor shaxslarga yanada aniq yo'naltirishga majbur bo'ldi**, bunda aybsiz aholini imkon qadar himoya qilish maqsad qilib qo'yildi. Aynan shu g'oya ***“Aqlli sanksiyalar harakati (Smart Sanction Movement)”***ning asosini tashkil etdi va u yangi sanksiya amaliyotini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

Shundan buyon BMT sanksiyalari:

- aniq shaxslarga yoki guruhlariga yo'naltirilmoqda,
- cheklangan, ammo kutilgan natijani berishga qaratilmoqda,
- “yon zarar” (collateral damage) minimal darajaga tushirilmoqda.

Amaliyotda ko'pincha **faqat qurol-yarog' embargosi joriy etiladi**, chunki u zo'ravonlik darajasini pasaytirishga xizmat qiladi. Ba'zan iqtisodiy taqiqlar **faqat alohida mahsulotlar (masalan, olmos, yog'och, neft)** bilan cheklanadi. Shuningdek, sanksiyalar **faqat hukumat a'zolari, ularning tarafdorlari yoki terrorchilikda gumon qilinayotgan shaxslar va ularning yordamchilariga nisbatan qo'llanilishi ham Kengash amaliyotiga aylangan**.

“Aqlli sanksiyalar”ning tanqid qilinishi

Biroq BMTning “aqlli sanksiyalari” ham **tanqidlardan holi emas**. Ko‘pincha ular:

- umuman samarali emasligi,
- eng muhimi, **sanksiya ostidagi shaxslarning asosiy inson huquqlari yetarlicha**

hurmat qilinmayotgani uchun tanqid qilinadi.

Xavfsizlik Kengashi, odatda, **terrorizm, terrorizmni moliyalashtirish yoki ommaviy qirg‘in qurollari savdosida gumon qilinayotgan shaxslar faoliyatini mustaqil ravishda chuqur tekshirish imkoniyatiga ega emas**. U deyarli to‘liq tarzda a‘zo davlatlar tomonidan taqdim etilgan, ko‘pincha kam va maxfiy axborotlarga tayanadi. Bu ma‘lumotlar na tekshirilishi mumkin, na sanksiya ostidagi shaxslarga oshkor etilishi mumkin. Natijada, ayrim hollarda shaxslar **nega sanksiyaga tortilganini bilmasdan va o‘zini himoya qilish imkoniyatisiz jazolanib qolgan**.

Bu holat ayniqsa **BMT kabi inson huquqlari himoyachisi sifatida tan olingan tuzilma tomonidan sodir etilayotgani** sababli yanada jiddiy va qabul qilib bo‘lmas holat deb baholanadi.

Yevropa Ittifoqining **“Kadi ishi” bo‘yicha qaroridan keyin** bildirgan bosimi ostida Xavfsizlik Kengashi sanksiya ostidagi shaxslarning murojaatlarini ko‘rib chiqadigan ombudsman lavozimini joriy etdi. Biroq bu ham muammoni to‘liq bartaraf etmaydi, chunki **inson huquqlari huquqi shaxsga mustaqil sudga murojaat qilish huquqini kafolatlaydi**, ombudsman esa sud organi hisoblanmaydi.

2. BMTdan tashqarida qo‘llanilgan sanksiyalar

Iqtisodiy zarar yetkazish amaliyoti **faqat Birlashgan Millatlar Tashkilotiga xos hodisa emas**. Aksincha, u tobora ko‘proq **davlatlar tomonidan bir tomonlama tarzda qo‘llanilmoqda**.

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng ilk bor iqtisodiy boykotni asosiy xalqaro siyosiy vosita sifatida Arab davlatlari qo‘llagan. Ular 1945-yilda Falastindagi yahudiy jamoasi tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarga qarshi boykot e‘lon qildilar, keyinchalik esa **Isroil davlati e‘lon qilingach, ushbu boykot Isroil mahsulotlariga ham tatbiq etildi**.

Ushbu boykot uzoq yillar davomida amal qilib, faqat **1980-yillarning oxirlariga kelib asta-sekin yo‘qola boshladi**.

SSSR va uning Sharqiy Yevropadagi ittifoqchilari ham 1948-yilda KOMECON (O‘zaro iqtisodiy yordam kengashi) doirasida Yugoslaviya bilan barcha savdo aloqalariga boykot e‘lon qildilar. Bu sanksiya Stalin va Tito o‘rtasidagi siyosiy uzilish natijasida joriy etilgan bo‘lib, **1955-yilgacha**, ya‘ni ikki tomon munosabatlari normallashtirishga qadar amal qildi.

1951-yilda Buyuk Britaniya hukumati ham iqtisodiy qurolga murojaat qildi. Bu choralar **Eron millatchi bosh vaziri Muhammad Mossadegh tomonidan Angliya nazoratida bo‘lgan “Anglo–Eron neft kompaniyasi”ning milliyashtirilishiga javoban qo‘llandi**.

Natijada **Eron mahsulotlariga nisbatan to‘liq boykot joriy etildi va Britaniyada joylashgan Eron aktivlari muzlatib qo‘yildi**. Mossadegh rejimi esa faqat uch yildan keyin ag‘darildi, biroq bu **Britaniya boykoti natijasi emas edi**. Bugungi kunda hujjatlashtirilganidek, bu holat **AQSh Markaziy razvedka boshqarmasi (CIA) hamda Britaniyaning MI6 maxsus xizmatlari tomonidan uyushtirilgan davlat to‘ntarishi natijasi bo‘lgan**, bu esa **AQSh tomonidan 2013-yilda rasman tan olingan**.

Albatta, **AQShni alohida ta‘kidlash lozim**, chunki u **Ikkinchi jahon urushidan buyon iqtisodiy sanksiyalarni qo‘llash borasida eng faol davlatlardan biri sifatida tan olinadi**.

Masalan, AQSh hukumati Sovuq urush davrida kommunistik blokka va Xitoyga qarshi iqtisodiy quroldan foydalangan, ayniqsa nozik (strategik) texnologiyalar eksportini qat'iy taqiqlagan. 1962-yildan buyon AQSh sanksiyalari ostida bo'lib kelayotgan Kuba ham bunday siyosatning yorqin timsolidir. Xuddi shuningdek, Sandinistlar rejimi davrida Nikaraguaga nisbatan ham sanksiyalar qo'llanilgan.

Mazkur holatlar 1986-yilda Xalqaro sud tomonidan ko'rib chiqilgan "Nikaraguaga qarshi harbiy va yarimharbiy faoliyat" ishi bo'yicha qarorda batafsil bayon etilgan va AQShning Nikaraguaga nisbatan iqtisodiy sanksiyalari huquqiy jihatdan baholangan. Shuningdek, 1979-yilda SSSR Afg'onistonga bostirib kirganidan so'ng AQSh tomonidan Sovet Ittifoqiga nisbatan don mahsulotlari bo'yicha embargo joriy etilgani ham ta'kidlanishi lozim. Biroq ushbu "ozuq-ovqat quroli" ham samara bermadi, xuddi Kuba va Nikaragua misollarida bo'lgani kabi. Chunki SSSR don ehtiyojini qondirish uchun AQSh emas, balki Yevropa va boshqa davlatlarga murojaat qildi. Shunga qaramay, ushbu siyosatning samaradorligi bahsli bo'lsa-da, AQSh Ikkinchi jahon urushidan buyon o'z xalqaro munosabatlarida iqtisodiy sanksiyalarni muntazam qo'llab kelmoqda.

Yevropa Ittifoqi ham bir necha yillardan buyon iqtisodiy sanksiyalarni xalqaro siyosat vositasi sifatida qo'llab kelmoqda. Bu faqat Xavfsizlik Kengashi qarorlari asosida emas (bunda Ittifoq ichki huquqida muammolar yuzaga kelgani mashhur ***"Kadi ishi" bilan ham tasdiqlanadi), balki BMTdan mustaqil ravishda ham amalga oshirilmoqda. Bunday bir tomonlama iqtisodiy sanksiyalar rejimining ilk misollaridan biri 1982-yilda Folklend (Malvin) urushi munosabati bilan Argentinaga qarshi qo'llangan sanksiyalar hisoblanadi. O'sha paytda hali Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati tomonidan qabul qilingan ushbu choralar YIH shartnomasining 113-moddasiga asoslangan bo'lib, u Hamjamiyatga bunday vakolatni aniq bermas edi. Shu sababli Amerika Davlatlari Tashkiloti ushbu sanksiyalardan jiddiy tashvish bildirgan. Biroq Folklend urushi tugashi bilan bu sanksiyalar ham tez orada bekor qilingan.

Bugungi kunda esa Yevropa Ittifoqi Yevropa Ittifoqi to'g'risidagi shartnomaning V bob, 2-bo'limi asosida uchinchi davlatlar bilan iqtisodiy munosabatlarni to'xtatish yoki cheklash bo'yicha qarorlar qabul qilish vakolatiga aniq ega. Bunday qarorlar Ittifoq a'zolari tomonidan bir ovozdan qabul qilinishi lozim. Amaliy ijro esa Yevropa Ittifoqining faoliyati to'g'risidagi shartnomaning 215-moddasi asosida qabul qilinadigan reglamentlar orqali amalga oshiriladi. Hozirda Yevropa Ittifoqi ko'plab davlatlarga nisbatan, jumladan Qrimning anneksiya qilinishi ortidan Rossiyaga qarshi ham bir nechta sanksiya rejimlarini qo'llamoqda.

Amerika Davlatlari Tashkiloti ham iqtisodiy sanksiyalar joriy etib kelgan. Jumladan, 1960-yilda Dominikan Respublikasiga, 1962 va 1964-yillarda esa Kubaga qarshi sanksiyalar qo'llangan. Shuningdek, 1991–1996-yillarda Gaitida harbiy to'ntarish natijasida hukumat ag'darilganidan so'ng ushbu davlatga nisbatan ham iqtisodiy sanksiyalar joriy etilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bugungi xalqaro iqtisodiy muhitni iqtisodiy sanksiyalar "hamma joyda mavjud" bo'lgan tizimsifatida baholash mumkin, chunki xalqaro munosabatlarda deyarli barcha subyektlar ulardan foydalanmoqda. Ko'rib turganimizdek, sanksiyalar ildizi eng qadimgi xalqaro amaliyotga, ayniqsa urush davrlariga borib taqalsa-da, bugungi kunda ular tinchlik sharoitida ham turli shakllarda namoyon bo'lmoqda. Ular to'g'ridan to'g'ri davlatlarga, shuningdek hukumatlarga mansub yoki ularga yaqin bo'lgan shaxslarga,

yoxud **ularga qarshi chiqqan shaxslarga, jumladan terrorchilar va ularning tarafdorlariga** nisbatan qo'llanilmoqda.

Iqtisodiy sanksiyalar **savdo, moliyaviy yoki pul-kredit sohalarida zarar yetkazish orqali** nishondagi davlat yoki shaxslarga **ma'lum harakatni amalga oshirish yoki aksincha, undan tiyilish uchun bosim o'tkazish** maqsadini ko'zlaydi. Ularning **xalqaro huquqqa muvofiqligi** (mazkur masala ushbu ishning bevosita mavzusi bo'lmasa-da) **shartnoma huquqi, inson huquqlari huquqi hamda umumiy xalqaro huquq normalari asosida baholanishi lozim**. Shu nuqtai nazardan, **asosiy tamoyillardan biri shundaki, suveren davlat, prinsipial jihatdan, o'zining boshqa davlatlar bilan iqtisodiy munosabatlarini qanday olib borishni mustaqil ravishda hal qilish huquqiga to'liq ega**.

Biroq **"ikkinchi darajali sanksiyalar"** (secondary sanctions) deb ataluvchi choralar **ancha kamroq maqbul hisoblanadi**. Ularning maqsadi **sanksiya joriy etayotgan davlat yurisdiksiyasiga kirmaydigan xorijiy shaxslarni nishondagi davlat bilan har qanday iqtisodiy aloqalarni to'xtatishga majbur qilishdan iborat**. Bunday ikkilamchi sanksiyalar keng tarqalgan emas, biroq ayrim hollarda **bir tomonlama tartibda qabul qilingan va ayniqsa AQSh tomonidan tez-tez qo'llanilgan**.

Ularning asosiy maqsadi **boshqa davlatlarning tashqi munosabatlariga aralashish** bo'lganligi sababli, bunday sanksiyalar **ko'pincha Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi va boshqa xalqaro tuzilmalar tomonidan xalqaro huquqqa zid deb qoralanadi**.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Thouvenin J.-M. *History of Implementation of Sanctions*. – In: International Economic Sanctions. Routledge, 2019.
2. Carter B. E. *International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime*. California Law Review, 1987.
3. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. *Economic Sanctions Reconsidered*. 3rd ed. Peterson Institute for International Economics, 2007.
4. Cortright D., Lopez G. A. *The Sanctions Decade: Assessing UN Strategies in the 1990s*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.
5. Bossuyt M. *The Adverse Consequences of Economic Sanctions*. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2000/33.
6. United Nations Charter, 1945.
7. UN Security Council Resolutions:
 - a. S/RES/661 (1990) – Iraq
 - b. S/RES/713 (1991) – Yugoslavia
 - c. S/RES/733 (1992) – Somalia
 - d. S/RES/748 (1992) – Libya
 - e. S/RES/1737 (2006) – Iran
8. International Court of Justice. *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*. Judgment, 1986.
9. European Court of Justice. *Kadi v. Council and Commission*, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, 2008.
10. Fabre C. *Secondary Economic Sanctions*. Current Legal Problems, 2016.